

Mikulski, Zdzisław

200 lat Jeografii Jana Śniadeckiego

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 49/3-4, 227-230

2004

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zdzisław Mikulski
Warszawa

200 LAT *JEOGRAFII* JANA ŚNIADECKIEGO*

Jan Śniadecki (1756–1830), wybitny uczony polskiego oświecenia, matematyk, astronom i filozof, jako profesor Szkoły Głównej (Krakowskiej) był szczególnie zainteresowany fizyką globu ziemskiego. Po uruchomieniu Obserwatorium Astronomicznego w Krakowie (1792) zajął się opracowaniem matematyczno-fizycznego opisu Ziemi. W roku 1801 został członkiem nowo powołanego Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk, które to członkostwo wysoko sobie cenił. Wreszcie w lecie 1803 r. wspomnianą pracę zakończył i przesłał rękopis na adres Jana Albertrandiego, prezesa Towarzystwa, z propozycją jej opublikowania.

Wydane w 1804 r. dzieło autor opatrzył tytułem: *Jeografia czyli opisanie matematyczne i fizyczne ziemi*, przez Jana Śniadeckiego. Dzieło Towarzystwu Warszawskiemu Przyjaciół Nauk oddane, a z woli tegoż Towarzystwa drukiem ogłoszone. Istotę książki wyłożył autor w przedmowie pisanej w Krakowie 31 lipca 1803 r., w której stwierdza wyraźnie, że „jest to część fizyki, i najpiękniejsza, i najbardziej nas dotykająca.” Autor rozpoczął swe dzieło od Wstępu, w którym dał krótki rys *Kosmografii czyli Nauki o Świecie powszechnym i przytoczenie Wiadomości posilkowych z innych Nauk*, a ponieważ astronomia była nauką najbliższą autorowi, nie przeto dziwnego, że tekst ten zajmuje aż 41 stron dzieła. We wstępie powołuje się też na swoją rozprawę *O Koperniku*, napisaną na życzenie Albertrandiego. Z kolei rozdział I traktuje *O Ziemi jako planecie głównym; o sposobach poznawania i oznaczania różnych miejsc na jej powierzchni;*

* W notatce wykorzystano fragmenty tekstu autora Jan Śniadecki i 200-lecie jego *Jeografii*, opublikowanego w „Przeglądzie Geofizycznym” 2004 z. 3–4 [przyp. Z.M.].

o biegu jej dziennym, i o skutkach z tego biegu wynikających. Stanowi on podstawę *Jeografii czyli Ziemiopisma*, a ponieważ znaczącą część globu zajmują wody, przeto ich opisaniem zajmuje się *Hydrografia*, z której znów wypada nauka żeglarska. Mamy tu więc właściwe już dzisiejsze rozumienie hydrografii jako wiedzy będącej na usługach żeglugi morskiej.

Rozdział II *Obiegu rocznym ziemi około Słońca, o skutkach podziałach z tego biegu wypadających* stanowi rozwinięcie poprzedniego rozdziału, a kończy się krótką uwagą „nad nieporządnem *Jeografii* uczeniem”. Autor raz jeszcze wskazuje, że „*Jeografia* jest to część *Astronomii*” i bez jej poznania trudno mówić o właściwym rozumieniu Ziemi. Tym samym wprowadza do rozdziału III *O wymierzaniu Ziemi, o jej figurze i rozległości*, podając sposób wymierzania Ziemi, jej ciężkości, a kończąc na ustanowieniu miar i wag powszechnych. Autor podaje tu wiadomość o ustanowieniu w Paryżu nowej miary metrycznej i wagowej.

W rozdziale IV autor powraca do wiedzy astronomicznej pisząc *O Xiężycu jako gwiazdzie ziemskiej, sprawiającej różne skutki na ziemi*, z którymi wiąże się rozdział V *O morzu, o jego periodycznym wzdymaniu się i opadaniu, o prądach morskich*. Zaczyna tu o podziale wód morskich, pływach uzależnionych od przyciągania słońca i księżyca oraz prądach morskich.

Dwa kolejne rozdziały autor poświęcił charakterystyce atmosfery ziemskiej; w tym rozdziale VI *O Atmosferze ziemskiej, i o tworach napowietrznych*, zawiera opis atmosfery, jej skład, właściwości powietrza atmosferycznego, a nawet trąb napowietrznych i tworzeniu się hydrometeorów: śniegu, szronu i gradu. W swoisty sposób omawia proces parowania mórz i przepływ wilgoci atmosferycznej w głąb lądu, jako *Przelewanie się wody z morza na ląd przez atmosferę; początek źródeł i rzek*. Sporo miejsca poświęca też procesom optycznym atmosfery na morzu oraz zjawisku zorzy. Wiążący się z tym rozdział VII *O poruszeniach atmosfery i wiatrach* dotyczy charakterystyki wiatrów i przyczyn ich powstawania. Wreszcie rozdział VII *O temperaturze i o porach rocznych na całej ziemi* poświęca autor charakterystyce średniej temperatury na globie ziemskim, przyczynach jej zróżnicowania, ciepłe wnętrza ziemi i jego wpływu na temperaturę powietrza, kształtowania się pór roku oraz występowania opadów atmosferycznych i ich charakterystyce, wezbraniach rzek (przykład Nilu) i wpływu wiatrów na temperaturę pór roku.

W 1803 r. J. Śniadecki opuścił Kraków i udał się w podróż po Europie Zachodniej; powrócił dopiero po dwóch latach, z zamiarem przeniesienia się na wieś. Przyjął jednak kolejną propozycję objęcia kierownictwa Obserwatorium Astronomicznego w Wilnie, a nade wszystko stanowisko rektora Uniwersytetu, które objął dopiero na początku marca 1807 r.

Wysoka ocena pierwszego wydania *Jeografii* zachęciła autora do wznowienia dzieła w Wilnie. Już w 1809 r. ukazało się tam wydanie drugie – przejrane i poprawione pod względem językowym, a trzeba dodać, że Śniadecki dbał o czystość

No. 20, 22, 23

JEOGRAFIA

CZYLI *1843*

OPISANIE MATEMATYCZNE I FIZYCZNE ZIEMI

PRZEZ
JANA ŚNIADECKIEGO.

BZIEŁO TOWARZYSTWU WARSZAWSKIEMU PRZY-
JACIOM NAUK ODDANE, A Z WOLI TRUDEM
TOWARZYSTWA DRUKIEM

O GŁO SZO Ń E.

Za pozwoleniem Zwierzchności.

WARSZAWIE 1804

w Drukarni Xiży Piarów.

języka. W tym czasie dzieło stało się już powszechnym podręcznikiem akademickim; doczekało się też tłumaczenia rosyjskiego (Charków, 1817) i uznane jako podręcznik w uczelniach rosyjskich. W rok później ukazało się trzecie polskie wydanie *Jeografii* (Wilno, 1818), rozszerzone – zwłaszcza w zakresie meteorologii, na podstawie wcześniej napisanej rozprawy z tej dziedziny; autor dodał także rozdział *O zewnętrznej budowie ziemi*, stanowiącej rys rzeźby globu ziemskiego. Należy dodać, że w 1838 r., a więc już po śmierci autora, ukazały się jego zbiorowe dzieła, w ramach których wyszło skrócone w formie podręcznika przez F. Drzewieckiego czwarte wydanie *Jeografii*.

Nawet ten pobieżny przegląd treści dzieła Jana Śniadeckiego wskazuje, że mamy tu do czynienia z pierwszym polskim podręcznikiem geofizyki ogólnej, choć z niewielkim udziałem fizyki litosfery. Dopiero 105 lat później ukazał się podręcznik M.P. Rudzkiego *Fizyka Ziemi* (Kraków, 1909). W jesieni 1824 r. autor przeszedł na emeryturę, a po czterech latach osiadł w Jaszunach u starszej córki swego brata Jędrzeja; Tam zmarł 21 listopada 1830 r.